

Roger Caillois

HRY A LIDÉ

Maska a závrať

Nakladatelství
Studia
Ypsilon
1998

Pouť

Karneval – a to je podivné – postrádá nástroje a příležitosti pro závrať, nepočítáme-li skromný podíl řehtaček, tamburín, ronda a farandoly. Je jaksi odzbrojen, odkázán na stimuly, pravda úctyhodné, které dává použití masky. Vlastní doména závratí je jinde, jako by nějaká zasvěcená inteligence obezřele od sebe oddělila síly *ilinx* a *mimikry*. Pouťové atrakce a zábavní parky se naopak staly vyvoleným místem, kde se shromažďuje setba, léčky a svody závratí – a kde zase není zvykem použití masky.

Hranice těchto domén jsou hranicemi charakteristického herního pole. Jsou od okolního prostoru odděleny slavobránami, girlandami, světelnými rampami a neonovými nápisy, sloupy, prapory, ozdobami všeho druhu, zdálky nápadnými, ohraničujícími to posvátné území. Jakmile jsme překročili jeho hranice, ocitáme se ve světě podivuhodně zahuštěném ve srovnání se světem běžným. Nával vzrušeného a hlučného davu, přemíra barev a světla, ustavičný pohyb, který vyčerpává i opájí, kde se každý bez zábran obrací na druhého nebo se pokouší přitáhnout na sebe pozornost, pozdvižení, které navozuje náladu ležérnosti, familiárního chová-

ní, chvástivosti, neškodné drzosti. To všechno vytváří v tom všeobecném oživení zvláštní atmosféru. A v případě poutí navíc, jejich cyklický charakter přidává k prostorové cenzuře ještě rytmizovaný čas, který akcenty paroxysmu staví do protikladu k monotónnímu odvíjení každodenní existence.

Pouť, zábavní park, jsou očividně nejvlastnější doménou strojů na závrať, zařízení pro rotaci, houpání, zavěšování, pády, konstruovaných tak, aby vyvolávaly iracionální paniku. Avšak uplatňují se tu, konkurují si a kumulují své svody všechny herní kategorie. Střelba do terče na střelnici nebo střelba z luku představují soutěživé hry a hry obratnosti v jejich klasické podobě. Boudy zápasníků zvou každého, aby si přišel změřit síly s břichatým šampiónem ověšeným medailemi a obaleným chrániči. O něco dál na zrádně nakloněné rovině vytahuje milovník siloměrů vozíček naplněný závažím čím dál tím četnějším a těžším.

Loterie jsou tu všude. Kola se roztáčejí a zastavují, aby ukázala rozhodnutí osudu. Napětí *agonálních* her se střídá s úzkostným očekáváním na přízeň štěstěny. Fakiři, hadačky karet, astrologové odhalují ascendenty hvězd a podobu budoucnosti. Používají pro to neobvyklých metod, garantovaných nejnovějšími vědeckými objevy: máme tu „nukleární radiestézii“ a „existenciální psychoanalýzu“. Takto se uspokojuje záliba v principu *alea* a jeho zatračené duše, pověrčivosti.

Na těchto setkáních neschází ani princip *mimikry*; jsou tu komedianti, klauni a baleríny, paňácové jdou průvodem a vyvolávají na pódiu, aby přitáhli publikum. Jsou důkazem moci mimese, přitažlivosti převleku, na který ostatně mají monopol. Davu v tomto případě není dovoleno vzít si převlek.

Přesto – tón udává závrať. Za prvné množstvím atrakcí, významem a složitostí přístrojů, které distribuují opojení v pravidelných, tří až šestiminutových dávkách. Tady jedou vagónky po kolejích, které mají tvar téměř dokonalé polokružnice, takže dříve než vyjedou nahoru, zažijí cestující ve vozíčku, připoutání k sedadlům, téměř volný pád dolů. Jinde jsou milovníci atrakcí zavřeni do jakýchsi klecí, ve kterých se houpají hlavou dolů vysoko nad hlavami návštěvníků. U následujícího druhu přístrojů náhlé uvolnění obrovitých pružin katapultuje k okrajům dráhy člunky, které

se pak pomalu vrací na místo působením mechanismu, jež je vzápětí zase vymrští. Všechno je propočítáno na vyprovokování iracionálních pocitů, děsu a paniky, která se zmocní celého těla – rychlost, pády, otřesy, závratně rychlé kroužení kombinované se střídavým klesáním a stoupáním. Posledním výkřikem v tomto směru je využití centrifugy. Zatímco se celý stroj zvedá a naklání, jeho gigantický cylindr se roztáčí a přibíjí ke svým stěnám bezmocná těla, strnulá v nejrůznějších pozicích a jako ochrnutá. Jsou tam „nalepená jako mouchy“, jak hlásá reklama podniku.

Tyto útoky na lidský organismus jsou doplněny četnými přidruženými kouzly, která dokáží pobloudit, svést z cesty, uvést ve zmatek, nahnat hrůzu, vyvolat nevolnost nebo nějaký chvilkový poplach, který rychle přejde do smíchu, stejně jako se nevýslovně uleví rozrušenému organismu člověka, který právě absolvoval jízdu pekelným strojem. Podobnou úlohu splňují zrcadlové labyrinty, předvádění nestvůr a zrůd, obrů a trpaslíků, sirén, dětí opic a ženy sépie, mužů se skvrnitou leopardí kůží. A další horor – diváci jsou vyzváni, aby si sáhli. A někde vedle těchto atrakcí jsou nabízeny lahůdky stejně znepokojivé, strašidelné vlaky a zámky hrůzy, kde se to hemží tajnými chodbami, zjeveními, kostrami, kde se chvějí pavučiny, šustí netopýří křídla, číhají pasti, průvany, je slyšet nelidské vytí a je tu tolik jiných vymyšleností, neméně dětinských, z naivního arzenálu strašidelného šmejdu, dobrého tak na to, aby se vyvolala neškodná nervozita, rychle mijející zděšení.

Hra zrcadel, zvláštní jevy a strašidla směřují všechny k témuž cíli – vytvořit fiktivní svět záměrně kontrastující s běžným životem, v němž vládne ustálenost druhů a odkud jsou démoni vyhnáni. Maťoucí odrazy, které násobí a rozptylují obraz těla, hybridní fauna, pohádkoví kříženci a snovní zmetci, štěpy prokletí jakési neblahé chirurgie, hrůzná amorfnost embryonálního přehmatu, nárůdek larv a upírů, automatů a marťanů (protože tady se uplatní cokoli odkudkoli, jen když je to nezvyklé a když to vyvádí z míry) doplňují vyvoláním zmatku duševního otřes čistě fyzický, kterým stroje na vyvolání závratí likvidují na pár okamžiků spolehlivé vnímání.

A snad není ani třeba připomínat, že vše zůstává hrou. To zna-

mená činností svobodnou, oddělenou, omezenou a dohodnutou. Nejdříve přichází závrať, pak opojení, děs, záhada. Ty pocity jsou občas strašně drsné, avšak doba, právě tak jako intenzita omámení, jsou předem vyměřené. Pokud jde o ostatní atrakce, každý je si vědom toho, že předstírané fantasmagorie mají bavit spíše než skutečně děsit. Všechno je řízeno do nejmenšího detailu ve shodě s tou nejkonzervativnější tradicí. Dokonce sladkosti, které tu cukráři vystavují na stáncích, jsou neměnné svou podobou a prezentací; turecký med, cukrkandl, marcipánky v obalu z celofánu s obrázkovými medailonky a dlouhými třpytivými třásněmi, perníková prasátka na požádání na místě ozdobená jménem zákazníka.

Rozkoš plyne ze vzrušení a z iluze, z akceptovaného rozrušení, ze zastavených pádů, mírněných šoků, neškodných srážek. Dokonalý obrázek pouťového povyražení poskytují narážející autička, kde se k principu *mimikry* – předstírá se, že svíráme v ruce skutečný volant (stojí za to vidět vážný, skoro slavnostní výraz některých těch šoférů) – připojuje elementární požitek, který patří do okruhu aspektu *paidia*, požitek z dravosti, honičky za jinými autičky, z narážení do nich, zkřížení cesty, nekonečného vyvolávání karambolů, v nichž nedochází k poškození ani k obětem, zkrátka požitek – vychutnaný až k nevolnosti – přesně z toho, co je v reálném životě co nejpřísněji zakázáno.

A navíc, kdo z dospělých vyhledává v hájemství svátku žertovný autodrom, atrakce, vyvolávající děs, hrůzostrašné jarmareční boudy nebo zážitky, které přináší rotace, kde se v úzkostném rozechvění sbližují těla, ten kormidluje skrytě a pomyslně k jinému rozechvění, k jinému požitku, k hledání sexuálního partnera. Tady se už dostáváme mimo pole hry ve vlastním slova smyslu. A pouť se nám tak alespoň přibližuje k maškarnímu plesu a karnevalu; nabízí stejně příhodnou atmosféru pro kýžené dobrodružství. Je tu jen jeden rozdíl, avšak velice signifikantní. Závrať tu nahradila masku.

Cirkus

K pouťové zábavě se přirozeně pojí cirkus. Jde tu o izolovanou společnost, která má své zvyky, svou hrdost a své zákony. Spojuje společenství, střežící si svou zvláštnost a pyšné na svou izolaci. Žení a vdávají se tu mezi sebou. Tajnosti každé profese se tu předávají z otce na syna. Nakolik je to možné, své spory si řeší bez pomoci momentálně panující spravedlnosti.

Krotitelé, žongléři, krasojezdkyně, klauni a akrobati jsou od dětství podrobeni tuhé disciplíně. Každý se snaží zdokonalit svá čísla tak, aby jejich úzkostlivá přesnost přinesla jak úspěch, tak zaručila, kdyby na to přišlo, bezpečnost.

Tento do sebe uzavřený a přísnými pravidly omezený svět je drsnou stránkou pouti. Konečná sankce, totiž smrt, je tu nutně přítomna, pro krotitele jako pro akrobata. Je součástí tiché dohody, která spojuje účinkující a diváky. Vstupuje do pravidel hry, která počítá s totálním rizikem. To, že lidé od cirkusu jednomyslně odmítají síť nebo lonž, ochranu před možností tragického pádu, je dostatečně výmluvné. Proti jejich zarputilé vůli musí zasáhnout veřejná moc a vnutit jim opatření, které chrání jejich život, ale které kazí jednoznačnost jejich sázky.

Pro člověka od cirkusu představuje existence v šapitó nikoli řemeslo, ale způsob života. Je to něco úplně jiného nežli stadión pro přeborníka, kasino pro hráče nebo jeviště pro herce. V cirkuse vstupuje do hry dědičná fatalita a velice zvýrazněná roztržka s profánním světem. Skrze ně se cirkusový život absolutně vymyká světu hry. A to natolik značně, že bych si vůbec netroufl ho v této souvislosti uvádět, kdyby dvě z jeho aktivit nebyly úzce a významně spojeny s principy *ilinx* a *mimikry*. Mám tady na mysli létající hrazdy a stále přítomný leitmotiv určitých klauniád.

Akrobati na létající hrazdě

Zaměstnáním, které odpovídá principu *agón*, je sport. Pokus obejít náhodu je zaměstnání, či spíše vyhnutí se zaměstnání, odpovídající principu *alea*. Divadlo představuje zaměstnání v intencích principu *mimikry*. Akrobacie na létající hrazdě je profese, která má

vztah k principu *ilinx*. Závrať se v ní neobjevuje pouze jako překážka, obtíž nebo nebezpečí. V tom se právě akrobacie na létající hrazdě liší od alpinismu, nouzového použití padáku nebo profesí, při nichž jsou dělníci nuceni pracovat ve výšce. Pro akrobaty na hrazdě je závrať samotným podnětem k výkonu, který nemá jiný cíl než její zvládnutí. Jejich hra spočívá vysloveně v pohybu volným prostorem, jako by prázdno pod nimi nemělo žádnou moc a nehrozilo žádným nebezpečím.

Docílit této suverénní virtuozity lze pouze za cenu asketické existence. Životní režim s přísnými omezeními a strohá zdrženlivost jsou podmínkou, právě jako soustavná cvičení, pravidelná opakování stejných pohybů; je nezbytné docílit neomylných reflexů a neselhávajícího automatismu. Skoky se uskutečňují ve stavu blízkém hypnóze. Pružné a silné svaly, neochvějná chladnokrevnost jsou tu nezbytnou podmínkou. Akrobat si samozřejmě musí propočítat, kolik energie má vynaložit, musí kalkulovat s časem a vzdáleností, s dráhou hrazdy. Ale hrozí se na to myslet v rozhodném okamžiku. Přílišná pozornost věnovaná jednotlivostem má téměř vždy osudové následky. Místo, aby pomohla, ochromuje v okamžiku, kdy je každé zaváhání neblahé. Ruší náměsíčnou jistotu a kazí fungování mechanismu, jehož jemné soustrojí nesnáší ani pochybnosti ani lítost. Provazochodec uspěje jedině tehdy, je-li jako hypnotizován lanem, po němž kráčí. Akrobat, jen když si je dost jist sám sebou, aby se oddal závratí, místo aby jí vzdoroval.³⁴Závrať je integrální součástí přírody; ta se dá také ovládnout jen, když jsme jí poslušni. V každém případě konstatujeme, že tyto hry se připojují k výkonům mexických *voladores*, vypovídají o přirozené plodnosti zkroceného principu *ilinx* a dokumentují ji. Ať jsou tyto disciplíny lidské činnosti jakkoli scestné, ať tyto výkony končí čirou ztrátou a nižádným ziskem, ať si jsou bezúčelné, smrtonosné a na nic dobré, přece jen si zaslouží, abychom přiznali, že jsou obdivuhodným svědectvím lidské vytrvalosti, ctižádosti a odvahy.

³⁴ Y. Hirn, op. cit. str. 213–216; Hugues Le Roux, *Les Jeux du Cirque et la foraine*, Paříž 1890, str. 170–173.

Vydalo Nakladatelství
Studia
Ypsilon

díky laskavému příspěví Hlavního města Prahy

Adresa: Studio Ypsilon, Spálená 16,
110 00 Praha 1

Z francouzského originálu *Les Jeux et les Hommes*,
Éditions Gallimard, 1958,
přeložila a předmluvou opatřila Nina Vangeli
Odpovědný redaktor Jan Hančil
Redakční spolupráce Josef Mlejnek
Obálka Bohumil Franc s použitím kresby Jana Schmida

Sazba z písma Times New Roman *Martin Třešňák*
Produkce *Marek Livora*
Vytiskla *Tiskárna Dr. Eduard GRÉGR a syn, s.r.o.*,
Háfkova 2, 120 00 Praha 2
Vydání první